

УДК 373.29

Майстренко Марина Миколаївна

*магістр факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*

Пивовар Вікторія Володимирівна

*магістр факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*

Науковий керівник:

Турчина І. С.

кандидат педагогічних наук, доцент

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

НАСТУПНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ МІЖ ДОШКІЛЬНОЮ ТА ПОЧАТКОВОЮ ОСВІТОЮ

***Анотація.** У статті проаналізовано поняття «наступність» і «перспективність», умови наступності в роботі дошкільної і початкової ланок освіти; окреслено роль навчання дітей на пропедевтичному рівні, що забезпечує їх літичний розвиток упродовж перехідних вікових періодів; визначено напрями реалізації принципів наступності, перспективності й спадкоємності.*

***Ключові слова:** наступність, перспективність, дошкільна освіта, початкова освіта, співробітництво, навчання.*

Постановка завдання. Проблема наступності між дошкільною, початковою, середньою ланками – одна із складних проблем загальної освіти. Ці проблеми зорієнтовані передусім на інтеграцію двох ланок освіти, на

усунення суперечок між запитами школи і програмними можливостями ЗДО, амбіційними завищеними вимогами окремих батьків щодо підготовки їх дітей; між непідготовленістю дітей, які не охоплені суспільним дошкільним вихованням, і необхідністю враховувати специфіку дошкільної та початкової освіти.

Актуальна проблема сьогодення – встановити наступність на державному рівні між дошкільними навчальними закладами і початковою школою, а також визначити форми роботи з дітьми, які не відвідують дошкільні заклади. Оскільки головним напрямом державної політики у сфері виховання проголошено особистісно-орієнтований підхід до дитини, а освіта трактується як процес, спрямований на розширення можливості компетентного вибору особистістю життєвого шляху, на її саморозвиток, то пріоритетними в оцінці ефективності виховання мають бути гуманітарні критерії благополуччя і розвитку дитини як особистості.

Зміст кожної освітньої галузі впроваджується поетапно – дошкільна освіта, початкова школа, середня освітня ланка. Для кожного етапу розроблено нормативні документи: Базовий компонент дошкільної освіти [1], Державний стандарт загальної освіти, базовий навчальний план і програми. Проблема наступності в навчанні достатньо складна. Її складність полягає у відсутності єдиних підходів. Наступність у навчанні залежно від наукових поглядів учених-педагогів розглядається з найрізноманітніших позицій: і як нормативна функція дидактики, і як закономірність розвитку педагогічного процесу, і як загально-дидактичний принцип.

Отже, основне педагогічне завдання дорослих – створити сприятливі умови для повноцінного життя дошкільника, для реалізації ним свого природного потенціалу (фізичного, психологічного, соціального), для прояву свого індивідуального обличчя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові основи проблеми наступності та перспективності дошкільних навчальних закладів та

початкової школи розкрито в дослідженнях Л.С. Виготського, Г.С. Костюка, О.В. Запорожця, Д.Б. Ельконіна, В.О. Сухомлинського, О.В. Скрипченка, О.Я. Савченко та ін.

Мета статті – дослідження понять «наступність», «перспективність» та їх роль у модернізації дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній час питання здійснення наступності між дошкільною та початковою ланками загальної освіти набули в педагогічній практиці особливої актуальності. Наступність розглядається як один із принципів неперервної освіти, зміст якого полягає в тому, що нове, змінюючи старе, зберігає в собі його елементи.

Узгодженість перших двох ланок освіти не означає, що під час реалізації принципу наступності між дошкільною та початковою ланкою не існує проблем. Необхідно переосмислення цілей і змісту наступності між дошкільною та початковою ланками загальної освіти, їх переорієнтація на вирішення завдань особистісно-орієнтованого навчання й виховання.

Дошкільна освіта якісно змінилась у плані розуміння цілей підготовки дитини до школи та реалізації її вікових можливостей на шостому році життя, тому й початкова школа не може залишатися у межах старих уявлень про опору тільки на предметну готовність своїх найменших учнів до навчання [7, с. 63-64].

У початковій школі в останні роки є певні зрушення щодо створення умов подальшого повноцінного розвитку здобутків дошкільного віку, і водночас для формування новоутворення молодшого шкільного віку – навчальної діяльності як провідної. Успішне розв'язання проблеми наступності вимагає оновлення методологічних засад дослідницьких робіт, упровадження в життя особистісно-орієнтованих технологій виховання й навчання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Тому у перспективі слід прагнути до більш радикальних кроків у цьому напрямку, до створення

наскрізних програм для освіти дітей 4-10 років колективами фахівців з дошкільної та початкової освіти.

Найбільш яскравою ознакою сучасних змін у системі національної освіти, що вимагають відповідних управлінських, науково-методичних і організаційних рішень, є її реформування на засадах наступності та неперервності.

Наступність – це врахування того рівня розвитку дитини, з яким вона прийшла до школи, опора на нього. Вона забезпечує органічне, природне продовження розвитку, виховання та навчання, започаткованих у дошкільному віці, створює умови для успішного переходу молодшого школяра в основну школу.

З боку дошкільних навчальних закладів наступність повинна виявлятися не тільки в підготовці дитини до школи, а й у забезпеченні її загального психічного розвитку, а з боку школи – передбачати продовження загального психічного розвитку дитини на основі максимального використання того позитивного, що дитина набула в дошкільному віці. Наступність в роботі дитячого садка та початкової школи – це не тільки традиційна наступність у змісті, методах, формах і прийомах, перш за все, – це бачення та реалізація наступності в лініях, основних аспектах розвитку особистості дошкільника та молодшого школяра [2, с. 16].

Як наслідок, особливої гостроти набувають питання врахування індивідуальних, вікових і типологічних особливостей кожної дитини. Необхідним виявляється комплексне медико-педагогічне обстеження дитини з метою виявлення протипоказань до систематичного шкільного навчання. На перший план маємо поставити здоров'я дітей. Медики щороку констатують погіршення показників здоров'я дітей, і цим не можна нехтувати. Наявні середні статистичні дані змушують підходити дуже обережно до дітей 6-7-го року життя. Це вік, коли відбувається перебудова багатьох систем організму, і додаткове навантаження, пов'язане зі вступом до школи, позначається на них

негативно. Отже, вчителі зобов'язані створити для першокласників таку систему організації життя, як у дошкільному закладі. І йдеться не лише про приміщення, а про форми навчання, умови для постійної активної діяльності, музичні заняття, щоденну фізкультуру, гігієнічно-загартувальні процедури, створення емоційно-позитивного клімату.

Упровадження психолого-педагогічних принципів, які б забезпечували наступність між дошкільною та початковою ланками загальної освіти вимагає розгляду двох взаємопов'язаних аспектів: анатомо-фізіологічного (спрямований на виявлення анатомо-фізіологічних особливостей дітей дошкільного і молодшого шкільного віку з метою їх урахування під час розробки теоретичних основ наступності між дошкільною та початковою ланками загальної освіти) і психолого-педагогічного (пов'язаний з вивченням закономірностей психічного розвитку дитини на перехідному етапі від дошкільного до школярства з метою їх урахування під час розробки мети, змісту, методів, форм і засобів наступності в навчанні й вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку) [10, с. 22-24].

Розглянемо анатомо-фізіологічний аспект наступності між дошкільною та початковою ланками загальної освіти. Дошкільний і молодший шкільний вік є, умовно кажучи, переломними, бо майже всі органи тіла до 7-8 років набувають властивої їм структури, і в подальшому їх розвиток виявляється лише в рості та вдосконаленні взаємозв'язків між окремими структурними компонентами.

На нашу думку, досить вагомим виявляється й те, що нервова система в цьому віці характеризується легкою збудливістю, нестійкістю та втомлюваністю. Тому особливу увагу треба звертати на раціональну організацію режиму. Тільки правильне чергування сну, різних видів діяльності протягом дня, своєчасне та збалансоване харчування забезпечують сприятливі умови для розвитку дітей. І, навпаки, порушення режиму в

дошкільному та молодшому шкільному віці призводить до дуже негативних наслідків.

Проте практичний стан справ, особливо у початковій ланці загальної освіти, не може не викликати занепокоєння в медиків і освітян. Одна з найсерйозніших вад нашої початкової школи – гіподинамія учнів. Дослідження багатьох учених свідчать про те, що рухова активність дитини-дошкільника після вступу до школи знижується майже наполовину, а в наступних класах ще більше. Гіподинамія негативно впливає на організм, який розвивається.

Для того щоб у навчанні учнів відбувався цілісний розвиток їх особистості, необхідно організувати його таким чином, щоб поруч із формуванням знань, умінь та навичок забезпечити розвиток мотиваційної сфери, пізнавальної сфери, діяльнісно-практичної сфери, емоційно-вольової сфери тощо.

Принцип наступності для дошкільної та початкової ланок освіти є освітнім процесом на етапі дошкільної та початкової ланок освіти, який повинен забезпечити плавний, природний перехід дитини від позиції дошкільника до позиції молодшого школяра [5, с. 106].

Наступність дошкільного закладу та початкової школи традиційно визначається як змістовий, двобічний зв'язок, що передбачає, з одного боку, спрямованість навчально-виховної роботи в дитячому садку на ті вимоги, які буде пред'явлено дітям у школі, а, з іншого, – опору вчителя на досягнутий старшими дошкільниками рівень розвитку, на знання, навички та досвід дітей і активне використання цього в навчально-виховному процесі.

Наступність в роботі дитячого садка та початкової школи – це не тільки традиційна наступність у змісті, методах, формах і прийомах, перш за все, – це бачення та реалізація наступності в лініях, основних аспектах розвитку особистості дошкільника та молодшого школяра.

Наступність потрібно розглядати як один із основоположних принципів неперервної освіти, завданням якої є забезпечення цілісного розвитку особистості в навчанні дітей на перших двох ланках системи неперервної освіти. Таке розв'язання поставленого завдання дасть змогу вирішити проблему наступності між дошкільною та початковою ланками освіти на сучасному рівні.

Нова редакція Базового компонента дошкільної освіти є узагальненням наукових досягнень учених і передового досвіду дошкільної практики. Мета нової редакції виступило полягає в уникненні перевантаження дитини складними для її віку, частковими й випадковими знаннями і водночас забезпечення кожній дитині достатнього рівня розвитку і соціальної адаптації до нового статусу – учня початкової школи. До розробки нової редакції Базового компонента дошкільної освіти було залучено широкий загал практиків і провідних науковців.

Засадами нової редакції Базового компонента дошкільної освіти виступили:

- визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості;
- розуміння необхідності збереження дитячої субкультури;
- надання пріоритету повноцінного проживання дитиною сьогодення у порівнянні з підготовкою до майбутнього етапу життя;
- виявлення поваги до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника;
- компетентнісний підхід до розвитку дитини, формування особистісної зрілості дитини, її базових якостей;
- надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними;

- формування у них цілісної, реалістичної картини світу; основ світогляду [1].

Керуючись принципом наступності змісту дошкільної і початкової ланок освіти, було внесено певні зміни як до змісту Базового компонента дошкільної освіти, так і до його структури. Як і в початковій школі, зміст Базового компонента дошкільної освіти визначено на основі компетентнісного підходу відповідно до вікових можливостей дітей, що реалізуються в освітньому просторі, спрямованому на досягнення соціально закріпленого результату (заданої норми, вимог до розвиненості, вихованості та навченості дитини), що зумовлює необхідність чіткого визначення життєво важливих компетенцій (дитина знає, обізнана, розуміє, уміє, усвідомлює, здатна, застосовує, виявляє ставлення, оцінює).

Компетентнісний підхід орієнтує на цілісний розвиток дитини, підкреслює важливість закладання в дошкільному віці фундаменту для набуття на подальших вікових етапах розвитку спеціальних знань та вмінь. Увага педагога має спрямовуватися на головні лінії розвитку фізичного та морально-духовного здоров'я, особистісних цінностей як своєрідного внутрішнього стрижня, формування навичок практичного життя, та сприйняття розвитку індивідуальності дитини.

Набуття різних видів компетенцій дитиною дошкільного віку відбувається в різних видах дитячої діяльності: ігровій (провідній для дітей дошкільного віку), сенсорно-пізнавальній, навчально-ігровій, театральній, мовленнєвій, художньо-мовленнєвій, образотворчо-продуктивній, художньо-практичній, соціокультурній та ін.) [6, с. 111].

Н.М. Бібік і О.Я. Савченко визначають компетентність у навчанні як «коло питань, у яких людина добре розуміється, які вона набуває не тільки під час вивчення предмета, а й за допомогою засобів неформальної освіти внаслідок впливу середовища» і розглядають її як «особистісну якість, інтегровану здатність особистості, яка охоплює не тільки знання, вміння,

навички, а й попередній досвід, цінності, ставлення, які можуть цілісно реалізуватися тільки в процесі конкретної навчальної ситуації [9, с. 44-45].

Компетенція – це соціально закріплений результат, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки дитини, необхідної для її якісної продуктивної діяльності, це її уміння, навички, знання, це не особистісна якість. Ознакою компетенції є її специфічний предметний характер – освітні галузі, змістові лінії. У цьому зв'язку на відміну від Державного стандарту початкової освіти, який зорієнтовано на набуття учнями ключових компетентностей, стандарт дошкільної освіти з урахуванням віку дітей і їхнім обмеженим досвідом обмежується освітніми компетенціями, тобто суспільно визнаним рівнем знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень у певній сфері життєдіяльності дитини. У цьому вбачається один із шляхів забезпечення наступності між двома ланками освіти.

Подальший індивідуальний шлях розвитку особистості дитини продовжується в початковій школі. Підготовка дітей до школи має відповідати вимогам та критеріям оцінки дошкільної зрілості дитини. Така підготовка передбачає фізичний, емоційний, пізнавальний і особистісний розвиток дитини, готовність до взаємодії з довколишнім світом, розвиток специфічних видів діяльності дошкільників, які визначають і забезпечують легку адаптацію дитини до нового соціального статусу і є фундаментальними для дошкільного дитинства.

Сукупність розвитку психічних якостей в означених напрямках: – емоційний і мотиваційний розвиток; – інтелектуальний і мовленнєвий розвиток; – розвиток довільної поведінки, складає психологічну зрілість дошкільника, його готовність до систематичного навчання в школі. Динаміка особистісних змін дошкільника – від елементарних уявлень та позитивного ставлення дитини до свого внутрішнього світу думок, почуттів, мрій, бажань,

мотивів, планів, ідеалів, цілей, прагнень – до становлення основ її світогляду, свідомості.

Сформованість самосвідомості, адекватної ідентифікації себе зі своїм «Я», уміння співвідносити свої бажання, можливості та прагнення до здійснення цілей діяльності, здатність уявляти себе в минулому, теперішньому, майбутньому часі, орієнтуватись у своїх основних правах і обов'язках – характеризує психологічну дошкільну зрілість дошкільника. Вперше, як і Державний стандарт початкової освіти, Базовий компонент визначає зміст і структуру дошкільної освіти за допомогою інваріантної і варіативної складових, які подано у його змісті [1].

Інваріантна складова змісту дошкільної освіти формується на державному рівні і є обов'язковою для всіх дошкільних навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування та форм власності. Інваріантну складову змісту дошкільної освіти систематизовано так само як й інші державні стандарти за освітніми змістовими лініями: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини», що дозволяє реалізувати принцип дитино центризму, особистісно-орієнтований підхід та забезпечує неперервність змісту освітніх ліній дошкільної і початкової ланок освіти [11, с. 98].

Виключення з інваріантної складової будь-якої з освітніх галузей порушує цілісність розвитку дитини на рівні дошкільної освіти і наступність її в початковій школі. Організація життєдіяльності дітей з урахуванням освітніх змістових ліній, що включені до інваріантної та варіативної складових, дає змогу забезпечити належний рівень соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку в структурі неперервної освіти. Освітня лінія «Особистість дитини» передбачає: формування позитивного образу «Я», створення бази особистісної культури дитини, її активної життєдіяльності [11, с. 99].

На кінець дошкільного періоду життя в дитини мають бути сформовані базові якості особистості: довільність, самостійність і відповідальність, креативність, ініціативність, свобода поведінки і безпечність, самосвідомість, самоствалення, самооцінка. Зміст освітньої лінії «Дитина в соціумі» передбачає формування у дітей навичок соціально прийнятої поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських відносин, готовності співпереживати та співчувати іншим посилення. Зміст освітньої лінії «Дитина у природному довкіллі» містить доступні дитині дошкільного віку уявлення про природу, розвиток емоційно-ціннісного та відповідального ставлення до природного довкілля [11, с. 101-102].

Природнича освіченість передбачає наявність уявлень дитини про живі організми і природне середовище, багатоманітність явищ природи, причинно-наслідкові зв'язки у природному довкіллі та взаємозв'язок природних умов, рослинного і тваринного світу, позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи. Освітня лінія «Дитина у світі культури» передбачає формування почуття краси в її різних проявах, естетичного ставлення до життя, розвиток творчих здібностей, формування елементарних трудових, технологічних та художніх навичок, самостійності, культури та безпеки праці посилення. Освітня лінія «Гра дитини» передбачає розвиток творчих здібностей, самостійності, ініціативності, організованості, вільної самостійної ігрової діяльності дітей та формування стійкого інтересу до пізнання довкілля і реалізації себе в ньому [12, с. 72-74].

Освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» передбачає сформованість доступних для дитини дошкільного віку уявлень, що відображають ознаки, властивості та відношення предметів і об'єктів довколишнього світу. Показником сформованості цих уявлень є здатність дитини застосовувати отримані знання у практичній діяльності (ігровій, трудовій, сенсорно-пізнавальній та ін.), оволодіння способами пізнання дійсності, розвиток у неї наочно-дієвого, наочно-образного, словесно-

логічного мислення та формування елементарних математичних уявлень [11, с. 103-104].

Освітня лінія «Мовлення дитини» передбачає засвоєння дитиною культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовою у різних життєвих ситуаціях [11, с. 105].

До складу Базового компонента дошкільної освіти введено і вивчення української мови як державної в дошкільних навчальних закладах, що передбачає залучення дітей інших національностей, які є громадянами України, до оволодіння українською мовою на рівні вільного спілкування з іншими дітьми і дорослими, виховання інтересу та позитивного ставлення до української мови. Кожна освітня змістова лінія Базового компонента дошкільної освіти завершується узагальненим визначенням результату освітньої роботи – сформованістю певного виду компетенцій.

Варіативна частина передбачає освітні лінії «Іноземна мова», «Комп'ютерна грамота», «Хореографія», «Шахи» та ін. Варіативна складова змісту дошкільної освіти визначається дошкільним навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, навчальних закладів, індивідуальних освітніх запитів дітей та (або) побажань батьків, або осіб, які їх замінюють. Отже, вперше спостерігається наступність в освітніх лініях Державного стандарту початкової загальної освіти і Базового компонента дошкільної освіти.

На нашу думку, перспективність в організації процесу навчання в початковій школі – це створення передумов для успішної реалізації мети навчання наступної освітньої ланки, тобто передбачення в завданнях, змісті, процесуальному аспекті дошкільної освіти пропедевтичної підготовки дитини до засвоєння змісту шкільної програми.

З метою реалізації цього аспекту наступності використовуються такі форми взаємодії педагогічних колективів: семінари-практикуми щодо

обговорення програм, взаємний обмін лекціями, конспектами робота творчих груп (вихователі старших груп, вчителі початкових класів) тощо.

Психологічний аспект:

- вивчення особливостей розвитку дітей на перехідному етапі;
- визначення специфіки переходу від ігрової до навчальної діяльності;
- забезпечення психологізації навчально-виховного процесу як умови формування особистості на двох рівнях.

Форми взаємодії педагогічних колективів: семінари, семінари-практикуми, тренінги (педагогічного спілкування, комунікативних умінь), спільна робота практичних психологів школи та дошкільного закладу тощо.

Методичний аспект:

- взаємне ознайомлення з методами і формами навчально-виховної роботи в старшій групі дошкільного закладу та в 1-му класі школи;
- забезпечення наступності щодо методів та прийомів роботи з дітьми з розвитку мовлення, математики, ознайомлення з навколишнім, фізичного, естетичного, соціального виховання.

Цей аспект реалізується через взаємо-відвідування вихователями та вчителями занять (уроків) з наступним спільним обговоренням, семінари-практикуми з певних методик; проведення спільних педагогічних нарад, виставок, конференцій; взаємо-консультування педагогами; обмін передовим педагогічним досвідом роботи тощо.

Практичний аспект:

- попереднє знайомство вчителів із своїми майбутніми учнями;
- кураторство вихователями своїх колишніх вихованців.

Конкретними формами реалізації змісту цього аспекту є: проведення Днів відкритих дверей в школі та дошкільному закладі; відвідування свят у школі (День знань, свято букваря, останнього дзвоника); система відвідування вчителями старших груп, спостереження за діяльністю дітей на заняттях та поза ними; бесіди з дітьми та їх вихователем; створення «школи

майбутнього першокласника»; організація спільних концертів, спортивних змагань; ремонт і виготовлення іграшок дітьми тощо.

Підсумком співпраці педагогічних колективів є спільна педагогічна рада вчителів та вихователів, де аналізуються результати підготовки до школи, помилки та упущення, прогнозується подальша співпраця школи та дошкільного закладу.

Висновки. Для того, аби забезпечити реальну перспективність і наступність у роботі дошкільного закладу та початковою освітою важливо дотримуватись певних умов: співробітництво має бути довготривалим і нерозривним; робота – системною і плановою; завдання – комплексними та інтегрованими.

Якщо дошкільна освіта якісно змінилась у плані розуміння цілей підготовки дитини до школи та реалізації її вікових можливостей на шостому році життя, то й початкова школа не може лишитися в межах давніх уявлень про опору тільки на предметну готовність своїх найменших учнів до навчання. У початковій школі маємо створювати умови для подальшого повноцінного розвитку здобутків дошкільного віку і водночас для формування навчальної діяльності як провідної.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: Дошк. виховання, 1999. – 70 с.
2. Грицюк Л.А., Каратаєва М.І. Нові форми здобуття дошкільної освіти / Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєва. – Тернопіль: Мандрівець, 2008 – 256 с.
3. Закон України «Про дошкільну освіту» / Освіта України. – К., 2001 р. – С. 5.
4. Закон України № 2442–VI «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» [Електронний ресурс]. — Режим

доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/average/2442.doc>. — Загол. з екрану.

5. Ильина Н.М. Подготовка к школе: развивающие тесты и упражнения / Н.М. Ильина. – СПб.: Питер, 2007. – 205 с.
6. Ієговська Л.І. Підготовка шестирічок до навчання / Л.І. Ієговська. – Х.: Вид. гр. «Основа»: «Тріада+», 2007. – 96 с.
7. Кононко О.Л. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я і Світ» / О.Л.Кононко. –2-ге вид., випр. – К.: Світич, 2008. – 430 с.
8. Моисеев И.А. Преемственность. Дошкольное образовательное учреждение – начальная школа: Сб. метод. Материалов / И.А. Моисеев. – М.: Новый учебник, 2008. – 144 с.
9. Назаренко Г.І. Шестирічна дитина в школі: Методичні рекомендації для вихователів дошкільних закладів; учителів початкових класів та батьків / Г.І.Назаренко. – Х.: ХОНМІБО, 2003. – 32 с.
10. Особенности психического развития детей 6-7-летнего возраста / Под ред. Д.Б. Элькопина, А.Л. Венгера. – М.: Педагогика, 1988. – 136 с.
11. Проскура О.В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками: Навч. посібник для студентів пед. фак.-ів / О.В. Проскура – К.: Освіта, 1998. – 199 с.
12. Чуб Н.В. Комплексні тести готовності дитини до школи / Н.В. Чуб. – Х.: Вид. група «Освіта», 2007. – 144 с.